

М. П. Торб'як,
старший викладач кафедри фінансів,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ І РОЛІ РЕГІОНІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

У статті досліджено загальні характеристики економічного розвитку регіонів за умови, коли відбуваються якісні зрушення у використанні основних елементів продуктивних сил та не порушується цілісність у характері їх використання. Отримав подальшого розвитку науковий підхід до теоретичного аналізу наявних причин і наслідків виникнення розбіжностей в економічному розвитку регіонів.

The articles is devoted to a generalization of theoretical as well as analysis of practical and development of methodological regulations and suggestions as to the means of overcoming differences in the economic progress. There has been studied common characteristics of the concept of the economic development of a territory, as a phase, a stage of its advancement in time and space when there take place qualitative changes (progress) in the use of basic elements of productive forces.

Ключові слова: регіон, економічний розвиток регіону, інтеграція, дезинтеграція, конвергенція, дивергенція, концентрація, диференціація, парадигма стимулювання.

Keywords: region, economic development of a region, integration, disintegration, convergence, divergence, concentration, differentiation, stimulation paradigm.

Протягом тривалого періоду інтелектуальні пошуки вчених спрямовані на обґрунтування концептуальних підвалин реформування національної економіки та пошуку дієвої моделі регіонального економічного розвитку. Необхідно зазначити, що різноманітні аспекти регіонального економічного розвитку детально аналізуються у працях таких вчених, як О. Білорус, М. Бутко, В. Геєць, Б. Данилишин, С. Дім ітрієва, М. Долішній, Т. Васильців, З. Варналій, І. Вохович, Г. Денисюк, Н. Жилиєва, О. Кузнецова, В. Кущенко, Ю. Макогон, А. Мазаракі, В. Новицький, С. Романюк, В. Симоненко, В. Чужиков, Н. Мікула та інших. Однак на сьогодні відсутні комплексні дослідження теоретико-методологічних та практичних аспектів формування новітніх засад регіонального розвитку економіки.

Метою статті є аналіз теоретичних підвалин формування регіонального розвитку та визначення оптимальної моделі економічного розвитку регіонів України у структуру національної економічної системи.

В Україні має місце переплетіння кількох методологічних підходів до вирішення проблем регіонального розвитку — посткейнсіанського, теорії незбалансованого розвитку, створення технополісів та полюсів зро-

стання тощо [4, с. 87]. Аналіз теоретичного підґрунтя формування та реалізації регіональної політики розпочнемо з розгляду парадигм, котрі покладено в їх основу. Так, зокрема, український дослідник В. Чужиков серед багатьох парадигм регіону виокремлює чотири, а саме [1, с. 44—49]:

- регіон як "регіон-квзікорпорація";
- регіон як "квзідержавна";
- "регіон як ринок";
- "регіон-соціум".

Парадигма "регіон як квзікорпорація" базується на глибокому розумінні мікроекономічних теорій і подібне тлумачення констатує існування регіону як суб'єкта економічної діяльності. Регіон взаємодіє з різними корпораціями, а відтак, стає учасником конкурентної боротьби. Разом з тим, він зацікавлений у подальшому залученні інвестицій, розміщенні штаб-квартир різних фірм, що призводить до поліпшення його економічного стану. Очевидно, що найбільш вдалою сучасною формою економічного зростання у регіоні можуть бути кластери. Ці регіональні об'єкти найкраще відповідають такій парадигмі.

Парадигма "регіон як ринок" тісно пов'язана з попередньою, однак акцент тут робиться на загальних умовах економічної діяльності. Однак ця парадигма ре-

гіонального розвитку поки що не набула належного об'єднання.

Парадигма "регіон як квазідержавна". Втілення цієї парадигми пов'язане й з певними труднощами. Йдеться перш за все про зменшення впливу уряду та наднаціональних структур, що може призвести до дезінтеграції держави. Означена парадигма вступає у суперечність з іншими тенденціями, що набувають поширення у країнах Заходу.

Популярною є парадигма "регіона як соціум". Осільки будь-яка територія має певну соціальну структуру, то регіон скоріше за все слід розуміти досить узагальнено. З іншого боку, ідентифікація регіону за показником валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення мало про що говорить, адже це лише усереднений показник, за яким стоїть більш чи менш ефективний розподіл, а через це передбачати соціальну деформацію внаслідок регіональних змін буде досить важко. Такий підхід став домінувати в ЄС, структурна політика якого базувалася на аналізі таких показників, як рівень безробіття, рівень доходів населення, динаміка структури зайнятості тощо.

Використання спеціальних регіональних підходів наводить на думку про те, що в умовах глобалізації існуючі парадигми мають зазнати певних змін. З огляду на це заслуговує на увагу теорія систем, відповідно до якої складові вищого порядку повинні узгоджуватись із складовими нижчого порядку. Інакше кажучи, регіон — це відкрита поліструктурна система, що має дуже багато стійких зв'язків з іншими економічними утвореннями подібного роду.

Наведені вище регіональні парадигми мають бути вписані в загальну схему, а тому цілком доцільним є необхідність зіставлення регіональних та глобальних рівнів. З великою впевненістю можна констатувати, що парадигми "регіон як ринок" та "регіон як корпорація" є складовими неокласичної парадигми. "Регіон як квазідержавна" скоріше всього знаходиться десь посередній, адже принципи дії, арена дії, визначальні принципи, типи концепції та завдання аналізу уособлюють в собі саме граничне положення.

Для постсоціалістичних країн, з огляду на нерівність у розподілі доходів та інших регіональних показниках, найближчим часом найбільш доцільною буде парадигма "регіон як квазідержавна". Далі відбудуться значні зміни в бік парадигми "регіон як корпорація" і лише потім може вийти на перший план парадигма "регіон-соціум".

Варто також сказати, що у ХХІ ст. важливого значення набуває інтегральна парадигма, в основі якої повинно стояти нове уявлення про регіони як складні об'єднані ієрархічні комплекси різного таксономічного рівня. Збереження історичних кордонів внутрішніх регіонів та стандартизація регіональних рівнів будуть створювати досить велику проблему, адже всі внутрішні регіони в межах глобальних регіональних утворень мають бути зіставними щодо рівня соціально-економічних контрастів. Про необхідність розробки нової світової регіональної парадигми вже зараз свідчить факт існування новітніх територіально-економічних формувань: прикордонних зон швидкого економічного зростання, євро регіонів тощо. Поки що жоден з них не вписується у перелічені вище парадигми, а тому актуальність пропонованих досліджень залишається досить високою. Сучасна регіональна парадигма скоріше за все тяжіє до інтегративної трансформації європейського зразка, де соціальна складова досить чітко ідентифікується появою теорії соціального кластера.

Соціально-економічна система як сукупність регіональних підсистем розглядається як така, що складається із взаємозв'язаних та ієрархічно впорядкованих просторових елементів, які функціонують для досягнення єдиної мети. Стійкість економічної

системи як цілого є тим вищою, чим стійкішими є її територіальні ланки. Тим часом економічна стійкість усіх регіонів, узятих окремо, не гарантує досягнення нею в цілому стійкого стану та його збереження у перспективі. Тому забезпечення сталості економічного розвитку в кожному конкретному регіоні не обов'язково спричинить аналогічний результат у масштабі країни, хоча, звичайно, тією чи іншою мірою позитивно вплине і на функціонування всієї системи.

З огляду на загальні властивості системи, для цього, насамперед, слід прагнути посилення внутрісистемних зв'язків, відсутності різко вираженої поляризації елементів системи, а також суворого підпорядкування функціонування системи та її складових спільній меті розвитку. Остання, у свою чергу, має узгоджуватись з вимогою забезпечення зростання якості життя суспільства, у тому числі — не погіршення екологічної сфери у процесі розвитку системи.

Для кількісної діагностики стану регіональних соціально-економічних підсистем також здійснюються побудова сукупності показників і порівняння їх поточних значень з певними нормативними, базисними або пороговими величинами, що відображають, відповідно, розрахунковий, початковий або критичний стани цих підсистем. Перелік таких показників має формуватись з урахуванням необхідності відображення структури, рівня, темпів розвитку економіки та її потенціалу, а також характеризувати параметри розвитку соціальної сфери [3, с. 69].

Вчені звертають увагу на існування залежності між ступенем гостроти міжрегіональних відмінностей та загальним рівнем економічного розвитку країни, з одного боку, та ступенем централізації регіональної політики — з іншого. До країн з дуже високим рівнем централізації у сфері регіональної політики, де вона практично повністю зосереджена у руках відповідних міністерств, належать держави з найбільшими міжрегіональними диспропорціями. У країнах ЄС розроблення та реалізація регіональної політики здійснюють два або декілька центральних органів влади, а також наукові та консультативні органи. Ці системи інституцій у кожній країні є своєрідними, через те що сформувалися еволюційним шляхом разом з розвитком систем державного управління та місцевого самоврядування. При цьому актуальним для України є те, що для всіх європейських країн характерним є чітке законодавче визначення функцій, повноважень та відповідальності кожної з інституцій, котрі беруть участь у розробленні та реалізації державної регіональної політики, а також координації та узгодженні їх діяльності [6, с. 68]. Збільшення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів є ключовою проблемою регіонального розвитку, що негативно позначається на рівні та якості життя населення, стримує динаміку ринкових трансформацій та знижує їхню дієвість. У зарубіжній економічній науці часто використовується доволі простий, однак достатньо наочний аналітичний прийом, що отримав назву "зсув і частка" ("shift and share analysis"). Найвагомішою складовою цього прийому є розрахунок регіональних значень показників валового продукту, обсягу промислового виробництва, чисельності зайнятих тощо [7, с. 29].

Важливого значення у цьому зв'язку набуває інноваційний розвиток регіону, під яким слід розуміти якісно новий рівень збалансованого розвитку господарського комплексу регіону шляхом впровадження інноваційних програм, що забезпечують оновлення і нарощення його економічного потенціалу [2, с. 141]. Модель інноваційного розвитку будується на обов'язковому запровадженні ресурсо- та найголовніше — енергозберігаючих технологій і виробництв. Розв'язання цієї проблеми повинно відбуватись як на мак-

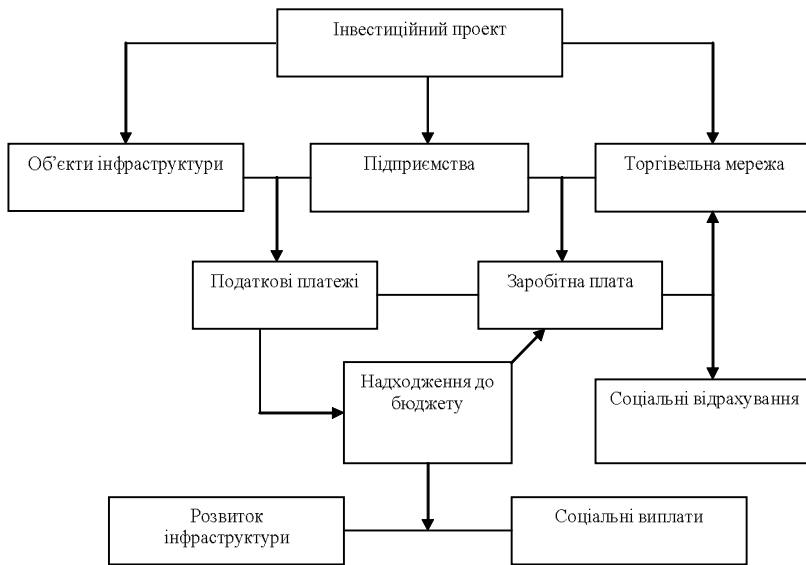

Рис. 1. Мультиплікативний ефект від здійснення інвестиційної діяльності на регіональному рівні

ро-, так і мікрорівні. Важливість її саме на макрорівні полягає в системоутворювальній функції стосовно сфери діяльності численних господарських суб'єктів — у реальній, а не тіньовій економіці. Нині багато вчених наголошують на необхідності повернення до індикативного планування на макрорівні як чинника, що сприятиме сталому розвитку регіонів і держави в цілому. Воно сприяло б оптимізації не лише участі регіонів її міжнародній кооперації, а й всьому масивові економічних відносин у суспільстві. Це не означає, що приватна ініціатива входить у протиріччя з цілеспрямованим втіленням у діяльність урядових структур загальнонаціональних чи регіональних програм. Навпаки, можливість такої спільної діяльності є ознакою узгодження стратегічних і тактичних інтересів, створення стимулів для участі господарських суб'єктів у світовій економіці.

Цілком очевидно, що для України вкрай необхідною є реалізація інноваційної моделі розвитку, оскільки на сучасному етапі в українській економіці домінують низькотехнологічні галузі виробництва та стан економіки характеризується відтворенням третього технологічного укладу [5, с. 8]. Інноваційний розвиток регіону, в свою чергу, справляє значний вплив на соціальний, економічний і техніко-технологічний розвиток території, що проявляється в збереженні та ефективному використанні власного науково-технічного потенціалу; технологічному переобладнанні і структурній перебудові виробництва; зростанні експортного потенціалу; створенні достатньої кількості робочих місць; розвитку людини, захисту її здоров'я та створенні умов для високопродуктивної праці; збереженні довкілля та ефективному використанні природних ресурсів регіону. Очевидно, що для належного розвитку регіону необхідно, щоб підприємства, котрі розташовані на цій території, постійно збільшували обсяги виробництва і внаслідок цього — масштаби їхньої реалізації, досягаючи відповідного зростання прибутків [6, с. 370]. Зростання прибутків своєю чергою веде до збільшення податкових надходжень до бюджету, зростання обсягів соціальних виплат, сприяє розвитку регіональної інфраструктури тощо (рис. 1).

Реалізація інноваційної моделі розвитку відбуватиметься поступово, одночасно з відновленням високих темпів економічного зростання, оскільки сучасна тенденція їхнього можливого найближчого спаду знову може відкинути країну назад від досяг-

нень нинішнього часу. Прискорення темпів соціально-економічного розвитку, ефективного використання регіональних особливостей національної економіки можливе лише за умов переходу від квазіконкурентного середовища до розвитку реальної конкуренції як механізму раціонального розміщення регіональних ресурсів. Задіяння механізму переходу власності до більш ефективно господарюючих суб'єктів шляхом якісних змін у процесах приватизації, розвитку системи банкрутства, застереження навмисного банкрутства є важливою передумовою економічних трансформацій у регіонах [8, с. 362—365].

Вихідними для розв'язання довгострокових завдань комплексного територіального розвитку регіонів є соціально-економічні й науково-технічні напрями управлінської стратегії розвитку продуктивних сил, що передбачають чітке визначення місця регіонів країни у територіальному і міжнародному поділі праці, а також потенційні матеріально-речові, фінансові і трудові ресурси, на які може розраховувати кожен регіон у перспективі. Формування стратегії регіонального розвитку, вдосконалення територіальної організації регіонів має відбуватися з урахуванням закономірностей та орієнтирів соціально-економічного розвитку регіональних систем і країни в цілому. При її розробці слід враховувати чинники, які є важливими у визначенні залежності і взаємозв'язків регіональних систем та розв'язанні великих територіальних проблем.

Цілі та завдання регіональної політики мають бути спрямовані на забезпечення ефективності використання реальних можливостей територій, їх економічних та природно-ресурсних потенціалів, підвищення рівня життя населення. При цьому важливим є визначення економічних і соціальних параметрів розвитку економіки регіонів та найбільш ефективного шляху міжрегіональної взаємодії з огляду на використання всіх переваг територіального поділу праці.

Література:

1. Чужиков В.І. Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи. — К.: ТОВ "Кадри", 2003. — 297 с.
2. Вахович І.М., Денисюк Г.Л. Концептуальні засади інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку регіону // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 1. — С. 138—144.
3. Шубравська О. Регіональний аспект сталого економічного розвитку агропродовольчої системи України // Економіка України. — 2009. — № 5. — С. 68—76.
4. Керецман В.Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 188 с.
5. Дімітрієва С.Д. Світовий досвід та його адаптація в підвищенні економічної безпеки України // Держава та регіони. — 2011. — № 1. — С. 5—10.
6. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети / За ред. З.С. Варналя. — К.: НІСД, 2007. — 768 с.
7. Кузнецова О. Федеральная региональная политика: проверка кризисом // Российский экономический журнал. — 2009. — № 9—10. — С. 27—37.
8. Бутко М.П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці. — К.: Знання України, 2005. — 476 с.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2011 р.